

על היחס שבין ההוראה לבין הכתיבה האקדמית / פרופ' בועז סנג'ור*

(הרצאה בכנס ה-22 של החטיבה למשפט פלילי ולקרימינולוגיה, 16.6.14, בנושא "הרשעת חפים מפשע בישראל ובעולם: גורמים ופתרונות")

בעיניי, אחד הדברים המופלאים באקדמיה, שנחשפתי לו כבר בהיותי סטודנט שנה א' למשפטים לפני כשלושה עשורים, הוא ההפריה ההדדית שבין ההוראה לבין הכתיבה: מרצה המלמד נושא היקר ללבו, שאותו הוא חוקר וכותב עליו מאמרים וספרים, צפוי להעניק לסטודנטים הוראה ברמה הגבוהה ביותר, לפחות מבחינת התוכן של הדברים. במקביל, הוא גם צפוי לנהל איתם דיונים מרתקים, שמעשירים הן את ההוראה והן את הכתיבה.

אני מלמד במרכז האקדמי למשפט ולעסקים מאז 1997, כ-17 שנים. בכל השנים הללו – לצד קורס החובה "דיני עונשין" ולצד קורסי בחירה וסמינרים נוספים – לימדתי את הסמינר העוסק בהרשעת חפים מפשע – גורמים ופתרונות. לאורך התקופה הזו, כתבתי עוד ועוד מאמרים המתקשרים לנושא הזה, שאותם שילבתי בהוראה שלי. ובכיוון ההפוך: דברים שתחילה לימדתי בשיעורי הסמינר, שולבו בהמשך במאמרים.

הדיונים עם תלמידיי היו מרתקים והעשירו – להערכתי – את שני הצדדים. כך, לדוגמא, בעוד שכיום – אולי גם בעקבות הספר העוסק בהרשעת חפים מפשע – אף אחד כבר לא מתעלף מעצם אמירת שלוש המלים האלה – "הרשעת חפים מפשע" - שמאחוריהן מזדקר העוול הגדול ביותר שגורמת המדינה לאזרח שלה, הרי שלפני כשני עשורים עצם השימוש במלים האלה היה שנוי במחלוקת. במציאות של הכחשת התופעה על-ידי מערכת אכיפת החוק הפלילי, היו שחשבו שנושא הסמינר מתאים יותר לספרות ולקולנוע, ולא כל-כך מתאים למציאות המשפטית.

כיום הכחשת התופעה עשויה לנבוע בעיקר מבורות. זאת לאור הממצאים של פרויקט החפות האמריקני, שבמסגרתו משווים בין דגימות גנטיות של אסירים הזועקים שנים לחפותם לבין דגימות שנשמרו מזירות הפשע (אם נשמרו; אצלנו לצערי בדרך-כלל לא נשמרו) ושוב ושוב חושפים כי לצד הרשעות רבות של אשמים, יש גם לא מעט הרשעות של חפים מפשע.

אני זוכר היטב שבשנים הראשונות להוראת הסמינר היו בין תלמידיי חוקרי משטרה שניהלו עם המרצה וויכוחים רבים, משום שהתקשו לקבל אפילו את הטענה הבסיסית שמערכת אכיפת החוק עושה גם רע ולא רק טוב. המעניין הוא שבסיום הסמינר, לאחר שהשתכנעו –

---

* ראש החטיבה למשפט פלילי ולקרימינולוגיה במרכז האקדמי למשפט ולעסקים, מחבר הספר "הרשעת חפים מפשע בישראל ובעולם: גורמים ופתרונות".

בין היתר על בסיס מחקרים בנושא – שאכן קיימת תופעה של הרשעת חפים מפשע; ושאכן חוקרי משטרה, בניסיונם להכין תיק עם ראיות מפליליות כנגד חשוד שהם מאמינים באשמתו, עלולים לטעות ולחשוב שכל האמצעים כשרים – הם הרי מגנים עלינו מפני העבריינים – ואז קצרה הדרך להסתרת ראיה מבלבלת, בעלת פוטנציאל לזיכוי, מחשש שהתובע והשופט לא יביאו את התיק לידי הרשעה; קצרה הדרך לשיפור של ראיה מפלילה; ולעיתים אפילו לפברוק של ראיה מפלילה;

לאחר שחוקרי המשטרה שבין תלמידיי הבינו שהתופעה קיימת ושהיא חמורה משום שהיא מטעה את השופטים ומונעת מהם לעשות את מלאכתם, בסיום הסמינר הם ספרו לי על מקרים מהמציאות שבה הם עובדים, המדגימים את שלמדנו בסמינר. מקרים שבהם חוקרים אחרים, בעלי תפישת תפקיד מעוותת, הטעו תובעים והטעו שופטים בדרך להרשעה המיוחלת.

גם מבלי להיות חוקר משטרה, מרבית האנשים מניחים שהמערכת פועלת כראוי וכמעט שאיננה טועה. גם ההנחה הקונפורמית הזו שהביאו לסמינר תלמידים רבים לאורך השנים, הפכה את הדיונים למרתקים ולא אפשרה לדיונים להיות חד-צדדיים.

אך בעיקר רציתי לספר הערב על הסיפוק הגדול ביותר שלי כמרצה: כאשר על רקע של דברים שאני מלמד את תלמידיי; ולאחר שהם לומדים אותם לעומק, מפנימים אותם וחושבים עליהם; הם מעלים רעיון חדש, מקורי, ובעצם מלמדים אותי משהו חדש.

באחת השנים, כאשר לימדתי על הקונספציה של "אשמת החשוד", שבמסגרתה חוקרי המשטרה (ובעקבותיהם לעתים גם התובעים; ובעקבותיהם לעתים גם השופטים) "ננעלים" על המחשבה שהחשוד שבידיהם הוא האדם שביצע את העבירה; ומאותו רגע הם מתמקדים בחיפוש ראיות אשר תוכחנה את אשמתו (וזוה הרי מאוד נוח להניח שהאדם שכבר בידינו הוא האדם נכון) ולעתים קרובות מתמקדים בניסיונות לגבות מהחשוד הודאה.

במאמר מוסגר - לצערי עדיין יש הרואים בהודאה את "מלכת הראיות", למרות שלהערכתי היא דווקא קיסרית הרשעות-השווא; ולכן עד היום ההלכה היא שניתן להרשיע על סמך ההודאה כמעט לבדה – נדרש רק "דבר מה נוסף" קל כנוצה, שאותו אפשר למצוא כמעט תמיד, אפילו בדבר שמלכתחילה עורר את החשד כלפי אותו אדם. לצערי, טרם קיבלו את הצעתי לקבוע בחוק שנדרשת גם ראיית "סיוע" – ראיה עצמאית, אובייקטיבית, ממשית, שלא באה מפיו של הנאשם, המצביעה על אשמתו; ואפילו לא קיבלו עדיין את הצעתו של שופט בית-המשפט העליון ניל הנדל, שלא להתמקד רק ב"דבר מה נוסף" להודאה; אלא לשים לב גם למה שהוא מכנה "דבר מה חסר" או "דבר מה סותר".

כשהם נשבים בקונספציה המוטעית של אשמת החשוד, החוקרים אינם מחפשים כיווני חקירה אחרים ואינם מחפשים ראיות אשר תצבענה על חפותו של החשוד; וכפי שכתב הפילוסוף קארל פופר: כשמחפשים רק ראיות לתמיכה בתיאוריה – גם אם היא מופרכת – בסוף מוצאים כאלה. הקונספציה של אשמת החשוד היא להערכתנו אחד הגורמים המרכזיים להרשעת חפים מפשע, והיא משפיעה לרעה הן על מהלך החקירה המשטרית, הן על עבודת התביעה והן על שיפוטו של בית-המשפט; הן על הפרוצדורה והן על הראיות.

לאחר שלימדתי דברים אלה ואחרים, ולאחר חשיבה על הנושא, הציעו תלמידיי היקרים הצעה שהיא נפלאה בעיניי: לשלב בצוות החקירה חוקר שתפקידו יהיה לשחות נגד הזרם, ולחפש הן ראיות לחפותו של החשוד והן כיווני חקירה נוספים, שיובילו אולי לראיות כנגד חשודים נוספים. בדומה לצוות "היפכא מסתברא" שמקובל להפעיל במודיעין הצבאי, לפחות מאז הטראומה של מלחמת יום-הכיפורים. זהו רעיון נפלא, בין היתר משום שהחשוד החף-מפשע לעתים קרובות חסר-אונים ואין לו יכולת להוכיח את חפותו – לא עומדת לרשותו "משטרת סניגוריה"; והשיטה המשפטית שלנו לא מעודדת את הסניגור לחקור, אלא דווקא מרתיעה אותו מלחקור, באמצעות שורה של עבירות כגון הטרדת עד; ולכן צריך להבין שהמשטרה היא המשטרה של כל האזרחים והתושבים – גם של החשודים.

את הרעיון הנפלא של שילוב חוקר שיחפש ראיות לחפותו של החשוד, שאותו למדתי מתלמידיי, הבאתי בשמחה בספרי, תוך שפיתחתי אותו והגנתי עליו מפני כמה טענות-נגד אפשריות. בעיקר מפני הטענה של חוסר תקציב. יש בספר הצעות כיצד להוזיל מאוד את המנגנון החשוב הזה.

זוהי רק דוגמה להפריה ההדדית שבין ההוראה לבין המחקר והכתיבה האקדמיים, שכולם יוצאים נשכרים ממנה: הסטודנטים לומדים ממרצים שחוקרים וכותבים על הנושאים שאותם הם מלמדים; והמרצים מעבירים את התיאוריות החדשות שהם מפתחים במבחן ההוראה, שבעקבותיו הם משכללים את התיאוריות, וחוזר חלילה.

אני מאוד מקווה שהספר "הרשעת חפים מפשע בישראל ובעולם: גורמים ופתרונות" ייצור מודעות של הציבור הרחב לתופעה האיומה של הרשעת חפים מפשע; ולכך שלא מדובר בגזרת גורל, אלא ניתן וצריך לשפר את מערכת אכיפת החוק הפלילי; ואני מקווה שהמודעות הזו תוליך לשיפור מערכת המשפט. בהחלט אפשר לשפר אותה – הספר גדוש בהצעות כאלה – שלי ושל אחרים. אני מודה לתלמידיי שתרמו לאורך 17 שנים לגיבוש הרעיונות שבספר ורואה גם בהם שגרירים מצוינים של הרעיונות הללו.